

**Reidar S. Østerhaug**

# **Barnehjemsetablering i Stavanger i 1830-årene**

## **Innledning**

I løpet det nittende århundre vokste det fram et nytt syn på barn og deres livssituasjon. Oppdragelse og skolegang kom på en helt annen måte enn tidligere på det offentliges dagsorden. For de foreldreløse, de fattigste og de vanartede barna etableres og utvikles nye typer av institusjoner, som barnehjem, barneasyl og oppdragelsesanstalter. Veksten i institusjonene tiltok særlig i siste halvdel av århundret og for barnehjemmenes del nådde de en topp i 1923 med 111 barnehjem og plass til i alt 2700 barn (Wiesner 1948). Hva lå til grunn for denne nye interesse for barn og hvorfor så stort engasjement i institusjonsetableringer? Sett i lys av dagens aktuelle diskusjon om institusjoner for og institusjonalisering av barn, kan det være nyttig med en historisk belysning av barneinstitusjonenes framvekst.

I denne artikkelen avgrenses fokus til Stavanger og Josephines Stiftelse, et av landets første barnehjem. Hva lå til grunn for etableringen av denne barneanstalten i en småby på sør-vestlandet i 1830-årene? Hvem gikk i spissen for denne virksomheten og hvorfor?

Innenfor rammene av en lokalhistorisk kontekst i Stavanger, vises hvordan lokale aktører, influert av internasjonale og nasjonale religiøse og filantropiske tanker, startet barnehjemsvirksomheten. En person, John Haugvaldstad, løftes fram som en særlig interessant representant for det filantropisk-misjonerende miljøet i byen. Hvordan stiftelsens ideologi kom til å prege barnas tilværelse i barnehjemmet, søkes vist ved noen glimt inn i stiftelsens hverdag. Avslutningsvis skisseres et større perspektiv hvor barnehjemsetableringen sees i samband med

den religiøse vekkelsesbevegelsen, de filantropiske ideer og modernitetens framvekst.

Innledningsvis vil jeg kort avgrense barnehjem, waisenhus, fra andre typer barneanstalter i forrige århundre. Selv om det i praksis ofte var tilfeldig hvilken type institusjon et barn ble plassert i, så hersket det en viss forståelse for forskjellene mellom de ulike institusjonstypene. Etter en studiereise i Europa i begynnelsen av 1840-årene, beskrev presten Bassøe de egentlige Waisenhusene som "Saadanne, som optager Børn, der ikke ere fordærvede, men i forladt Stilling og i farlige Omgivelser". Disse skiller seg fra de redningsanstalter "...som optager Børn, der have gjort sig skyldige i bestemte forbrytelser, eller have viist et saa slet Forhold, at de i moralsk Henseende kunne sættes i Classe med hine" (Bassøe 1843:10-11). Med Wiesner kan en si at "de egentlige barnehjem" har til formål å gi foreldreløse, vernløse eller forsømte barn oppfostring og oppdragelse, som regel inntil barnet blir såpass gammelt at det kan forsørge seg selv, d.v.s. i alminnelighet til det er konfirmert eller noen tid etterpå" (Wiesner 1948:10). I prinsippet var det de uforskyldte barna som skulle plasseres i barnehjem.

## Økonomiske og sosiale forhold i Stavanger i 1830-årene

I 1830-årene var Stavanger inne i en ekspanderende utvikling som følge av gode sildefiskerier og økende skipsfart, og hadde siden 1815 fordoblet sitt innbyggertall til 5000. Veksten skyldtes i hovedsak innflytting av unge mennesker som så giftet seg og fikk barn. Alderssammensetningen i byen bar sterkt preg av dette og i 1835 var 44 % av byens befolkning under 20 år (Næss 1975). Byens vekst førte til rikdom for de få, uten at det førte til velstand for de mange. Fattigdom og tigging var et omfattende problem, noe som blant annet hang sammen med det sesongbetonte arbeidet knyttet til sildeinnsiget. En kommunal komite hevdet i 1839 at så mye som 10 % av byens befolkning hadde behov for fattigunderstøttelse og da var ikke "uverdige trengende", arbeidsføre arbeidsledige, regnet med (Utne 1981).

Flyttingen fra landsbygda til byen hadde medført at de tidligere familie- og grendenettverkene med forpliktende gjensidig hjelp gikk i oppløsning, samtidig som et av fattigvesenets tradisjonelle hjelpetiltak, legdsystemet, var under utvikling i byen. *Legd* var en ordning for forsørgelse av de fattige, som ble sendt fra gård til gård hvor de fikk mat og husly til gjengjeld for arbeid (Sveri 1959, Seip 1984). Med byenes vekst minsket gårdsdriften gradvis og i Stavanger forsvant naturalhusholdet nesten helt mellom 1820 og 1840, og med det mulighetene for bruk av legd. Fattigvesenet hadde to andre muligheter til rådighet, *bortlisitering*, som innebar at barn ble auksjonert bort til den person som hadde det laveste bu-

det på det offentliges forpleiningsbidrag og *bortakkordering* som var en tilsvarende ordning, men med den forskjell at selve auksjonen ble avskaffet og erstattet med en direkte overenskomst mellom fattigvesenet og den enkelte forpleier (Sveri 1959, Seip 1984). Ofte var det fattige folk som ble forpleiere/fosterfamilier og forpleiningsbidraget var et viktig økonomisk bidrag til familien og fungerte som alternativ fattighjelp. Det var underforstått at barna skulle arbeide for fosterfamilien, tilsvarende hva de måtte ha gjort i sin biologiske familie. Fosterbarna var billig arbeidskraft (Persson 1991).

Omfanget av disse tiltakene er usikkert, men i den utstrekning de ble brukt er det grunn til å regne med at gutter var mer ønsket som fosterbarn enn jenter. Dette skyldtes at gutter var ansett som mer anvendelig arbeidskraft enn jenter og dermed i større grad kunne bidra til fosterfamiliens økonomi (Sandin 1991). Med et økende press på fattigvesenet, framsto et barnehjem som et rett tiltak til rett tid. Siden det var mest vanskelig å få plassert jentene i privat forpleining, synes det rimelig at barnehjemmet ble et tiltak for disse<sup>1</sup>.

## **Barnehjemmet Josephines Stiftelse**

10. juni 1834 åpnet "Opdragelsesanstalt for fattige Pigebørn i Stavanger". Institusjonen var organisert som en stiftelse, som fra 1836 fikk navnet Josephines Stiftelse, oppkalt etter daværende kronprinsesse Josephine. Fra 8 plasser ved oppstarten økte antallet plasser i løpet av få år til 25, noe som innebar at rundt 4 % av byens jenter mellom 7 og 16 år kunne plasseres i barnehjemmet.

I stiftelsens plan fra 1837 sies det at "Hensigten er at opdrage fattige Pigebørn til duelige Tjenestetyende og, såvidt Stiftelsens Virkekreds naaer, at søge at fremme Guds frygt, Sædlighed, Arbeidsomhed og Tarvelighed" (Aurenes 1934. De følgende sitat er hentet fra samme sted.). Stiftelsens målgruppe var jenter, som kunne tas opp i institusjonen når de var mellom 7 og 12 år, og de fikk være i "Stiftelsen indtil to Aar efterat de ere confirmerede...". Det var en forutsetning at jentene skulle komme fra fattige kår, men det ble også åpnet for at "...ett eller flere Børn (kunne) optages mod Betaling". Oppdragelsen hadde et dobbelt sikte, jentene skulle bli arbeidsomme og nøysomme tjenestefolk, nesten det eneste anstendige yrket for kvinner av allmuen den gang, - og de skulle bli gudfryktige og moralske.

Dette inntrykket forsterkes gjennom det planen sier om undervisningen: "Børnene undervises i Religion, Skrivning, Regning og de med Hensyn til deres fremtidige Stilling som simple Tjenestepiger for dem nyttige Haandarbeider, saasom

---

<sup>1</sup> Det skulle gå mer enn 40 år før det ble startet et barnehjem for gutter i Stavanger.

at sye Liinsøm, Navnesøm, spinde, strikke m.v..." De burde også delta i de daglige gjøremålene som var relevante for tjenestejenter, slik som klesvask og rengjøring, men "I Sprog, Musik, Broderi, Tegning og alle de saakaldte Fruentimmer-Netheder gives derimod i intet Tilfælde nogen Undeviisning". Det slås altså uttrykkelig fast at det ikke skal åpnes for kunnskaper eller ferdigheter som hører borgerskapet til, så som språk, musikk og broderi. Dette kan forståes som at aktivitetene var ansett som både unyttige og luksuspreget, men det forteller også at sosial oppstigning ikke var satt på programmet. Institusjonen var innrettet mot jenter fra allmuen, og ved at stiftelsen tok ansvar for og kontroll over hele sosialiseringprosessen til jentene, bidro den til at jentene ble sosialisert til sin stand, dvs som veltilpassede tjenstepiker, og helst dyktige og gudfryktige sådanne. En indikator på suksess i så måte var at alle jentene som ble tatt opp det første året, senere ble ansatt som tjenestejenter hos byens borgerskap.

Stiftelsen skulle ivareta et hjems oppgaver med hensyn til omsorg og oppdragelse, og i tillegg stå for den nødvendige undervisningen. Oppdragelsens og undervisningens mål og innhold var klart tatt inn i stiftelsens planer, mens den hjemlige omsorg var mindre framtrødende. Forholdsvis nøkternt slås det fast: "Bestyrerinden påligger det, saavidt mulig, at paatage sig en Pleiemoders og Husmoders Pligter, og bør hun saa ofte som muligt være tilstede i Stiftelsen."

## Hvem sto bak opprettelsen?

Til stede på stiftelsesmøtet var det elleve menn og en kvinne, stort sett håndverkere, kjøpmenn og lavere embetsfolk (Aurenes 1934). Disse tilhørte alle det som historikeren Sverre Steen (1958) forenklet definerer som den nye middelstanden. Moderniteten var i ferd med å bryte fram i Norge, og i følge Steen var det tidstypisk at småborgerskapet fant sammen i en lang rekke ulike assosiasjoner, i den første bølgen av foreningsdannelser som startet i 1830-årene. Mens den liberale staten dissosierer seg fra en rekke oppgaver, assosierer enkeltmennesket seg med de mange oppgaver og utvikler organisasjoner for å fremme dem. Innen sosial forsorg utvikles to typer av foreninger: *selvhjelpsforeninger* som gjennom individuelle innskudd ga bidrag til trengende medlemmer, og *støtteforeninger* som samlet inn midler og ytte hjelp til andre kategorier enn de som var medlemmer, en vertikal filantropi (ibid.). Denne assosiasjonsånd kan sees som en del av den internasjonale filantropiske bølge som startet på slutten av 1700-tallet og ebbet ut hundre år senere.

I tillegg til å være en del av middelstanden, var alle de tolv som sto bak opprettelsen av Josephines Stiftelse enten tilsluttet "Haugianerne", oppkalt etter vek-

kelsespredikanten Hans Nielsen Hauge<sup>2</sup>, eller "Brødrevennene"<sup>3</sup>. Disse to religiøse grupperingene, hvorav den første var klart størst, gikk i Stavanger sammen om dannelsen av en lang rekke religiøse og sosiale tiltak, blant annet bibelselskap, misjonsforeninger, misjonsskoler, måteholdsselskap og barnehjem (Haaland 1959). Denne koblingen mellom misjon og filantropi var ikke uvanlig og sosialhistorikeren Seip kaller det det "misjonerende sosialarbeid" (Seip 1984), mens barndomshistorikeren Cunningham (1996) betegner det som den "filantropiske/misjonerende diskursen". Misjonstrangen gjaldt ikke bare de "ville" i Afrika, men like mye slumbeboerne i storbyene som vokste opp rundt de nye industrivirkomhetene. Gjennom nærmest sjokkerte opplevelser oppdaget middelklassen "barn uten barndom". Dette førte til en vekkelse av den sosiale bevissthet særlig knyttet til barnas situasjon og fra 1830-årene gikk en inn i det Cunningham beskriver som "barneredningens tidsepoke". Fra de mer tilfeldige almisse gitt til fattige og trengende, utvikles nå filantropien, hvor "barmhjertigheten" settes i system, med undervisning og oppdragelse av massene sentralt plassert på dagsordenen. For allmuens barn innebar det at bevisst oppdragelse skulle erstatte den ureflekterte oppveksten i hjemmet og på gata.

## **Nasjonale og internasjonale impulser**

Etter reformasjonen har utviklingen av institusjoner for de marginaliserte barna i Norge og resten av Europa, i stor grad vært sammenfallende. På 1600-tallet etableres flere "Børne- og Tugthus" etter europeisk modell i Norge, det første var "Børnehuset" i Trondheim, i 1635. Hundre år senere ble det slått sammen med "Blåskolen" og reorganisert som "Trondhjemske Waisenhus", men allerede i 1790 avslutter institusjonen sin barnehjemsvirkomhet (Lie 1935). De to neste

---

<sup>2</sup> Hans Nilsen Hauge startet i 1796 en ny pietistisk vekkelse i Norge, etter at pietismen hadde vært på vikende front utover på 1700-tallet. Hauge forente en pietistisk religiøs grunnholdning med praktisk arbeid på en slik måte, at arbeidet framsto som et sentralt trekk ved haugianismen. I følge Golf (1996) var Hauges oppvurdering av arbeidet mer i tråd med opplysnings-tidens ideer enn pietismens, slik den framsto på hans tid. Mennesket var skapt til aktivt arbeid, dovenskap var en synd (Aarflot 1971). Etter Hauges syn var arbeidet et ledd i den kristne selvdisiplin, og (Sejersted 1978) ser et klart sammenfall mellom den protestantiske etikk, slik Weber beskriver denne, og den haugianske pietismen. Økonomisk framgang ble gjort til en del av gudstjenesten (Pryser 1985). Haugianerne ble da også svært ofte driftige borgere, som fikk pengene til å ynkle. Luksus ble sett på som en synd og det økonomiske overskudd som deres håndverks- og handelsvirkomheter kastet av seg, ble i tråd med den "kapitalistiske ånd og protestantiske etikk", pløyd tilbake til virkomhetene. Den haugianske bevegelse hadde sin storhetstid fram ca 1850, da den ebbet ut.

<sup>3</sup> Den herrnhutiske brødremenighet var en religiøs vekkelse fra tidlig på 1700-tallet, som sprang ut av pietismen. I Norge fikk herrnhutismen et visst fotfeste blant borgerskapet, men de ble aldri mange (Sejersted 1978, Thrap 1908).

waisenhus etableres i Christiania i 1778, "Det Ankerske Waisenhus", beregnet på fattige barn av embetsstanden, og "Christiania Opfostringshus", beregnet for fattige barn av borgerskapet. Så gikk det nærmere 50 år før det neste barnehjemmet, Eugenias Stiftelse, ble etablert, også det i Christiania.

Da Josephines Stiftelse startet i 1834, fantes det følgelig tre barnehjem i drift i Norge, alle etablert på filantropisk grunnlag. Av disse kom særlig Eugenias Stiftelse, en oppdragsanstalt for fattige piker fra allmuen, til å fungere som modell for Josephines Stiftelse.

Eugenias Stiftelse startet i Christiania i 1827 etter blant annet et sterkt engasjement fra brødremenighetens side (Thrap 1903). Den nære kontakten mellom brødrene i Stavanger og Christiania (Thrap 1903, Haaland 1959) kan bidra til å forklare hvorfor nettopp Eugenias Stiftelse kom til å fungere som forbilde for institusjonen i Stavanger. Mest tydelig ser en slektskapet gjennom tilnærmet identiske formålsparagrafer ved de to institusjonene (Thrap 1903, Aurenes 1934). Herrnhuternes innflytelse kan en også spore i de klesdraktene og spesielle hodeplaggene som jentene i Josephines Stiftelse brukte, noe som var en arv fra de herrnhutiske oppdragsanstalter (Thrap 1903).

Herrnhuterne drev flere skoler og oppdragsanstalter i Europa etter inspirasjon fra August Herman Francke. Francke startet i 1695 en privat skole for de fattigste barna i byen Halle. Det viste seg relativt raskt et behov for å ta vare på disse barna ut over undervisningstida, da miljøet *utenfor* skolen brøt ned den påvirkning som de fikk *i* skolen. For å bøte på dette startet Francke et hjem for de foreldreløse og fattigste barna, "Waisenhuset" (Waise = foreldreløs på tysk). Institusjonen ble etterhvert utvidet med flere skoler og ved Franckes død i 1727 var det, i tillegg til Waisenhusets 130 barn, også tysk borgerskole, latinskole og pedagogisk seminar, med i alt 2350 elever. I tillegg til skolene kom også et betydelig antall verksteder og virksomheter, som apotek, boktrykkeri, bokbinderi og meieri (Grue-Sørensen 1976). Waisenhuset i Halle ble etterhvert modell for flere waisenhus i Europa, og Franckes pedagogikk fikk stor betydning for mange av de barnehjem som etterhvert ble opprettet. Herrnhuternes grunnlegger, grev Zinzendorf, hadde selv vært elev hos Francke og kjente således godt til dennes pedagogiske virksomhet.

I Franckes pedagogikk var *sann gudsfrykt* og *kristelig klokskap* de sentrale og endelige mål. Gjennom oppøvelse av forstanden og viljen skulle barna få det rette kristne sinnelag. Sentralt her var å tukte egenviljen og lære å innordne seg under Guds vilje. Det var tre dyder som ble framhevet, *sannhetskjærlighet*, *lydighet* og *flid* og følgelig skulle *løgn*, *selvrådighet* og *lediggang* bekjempes. Barna måtte derfor hele tiden være under streng oppsikt av voksne. Den kristne

klokskap var underordnet sann gudsfrykt og all kunnskap, også den verdslige, skulle peke fram mot å erkjenne Gud i alt (Grue-Sørensen 1976, Myhre 1976).

Francke preget i sterk grad utformingen av pietismen og hans pedagogikk må forstås på denne bakgrunn. Pietismen var en reaksjon på den ortodokse lutherske kirke som var mer opptatt av den rette lære enn av den rette gjerning. Kirken var preget av intellektualisme og dogmatisme uten plass for den indre individuelle religiøse opplevelsen. Dette hadde resultert i utvendige og rituelle religiøse handlinger og lite kristen nestekjærlighet. Opp mot dette satte pietismen personlig omvendelse og aktiv fromhet som det sentrale, hvor den moralske og religiøse oppdragelse fikk forrang for den intellektuelle. Det avgjørende var et kristent sinnelag og det rette liv. Selv om pietismen gjorde "opprør" mot den ortodokse kirken, aksepterte den samfunnets orden. Livet på jorden var gitt i form av en rangordning av Gud, og den enkelte skulle holde seg til sin stand.

## **Lokalt og personlig engasjement**

Om det var herrnhutene, som brakte ideen om et barnehjem til Stavanger, så slo tanken om barnehjemsdrift raskt rot i det haugianske miljøet. Med Francke som en av sine sentrale læremestere fant ikke haugianerne det vanskelig å akseptere ideen om et waisenhus. Det var haugianernes ubestridte leder John Haugvaldstad, også kalt "haugianerbiskopen" (Myhrebøe 1882), som i kildene peker seg ut som den drivende kraft bak institusjonen. Hans posisjon blant haugianere gjorde ham også til en autoritet i forhold til barnehjemmets daglige drift og dets pedagogiske opplegg. Som en viktig eksponent for det lokale, filantropiske engasjementet, er det av interesse å se nærmere på denne personen.

Haugvaldstad solgte gården sin på Mosterøy og flyttet til Stavanger i 1814, hvor han snart etablerte seg som farger. Han framsto etterhvert som en entreprenør og startet opp en lang rekke næringsvirksomheter, og ved sin død i 1850 var han en av byens rikeste menn. Han var en aktiv predikant, som reiste vidt omkring i Norge og Norden. Gjennom disse reisene fikk han kjennskap til ulike religiøse og sosiale tiltak som var satt i gang (kildene nevner ikke eksplisitt barneredningsinstitusjoner), og ideene brakte han med seg hjem til Stavanger, hvor han var en aktiv pådriver for etableringen av en lang rekke organisasjoner og stiftelser, som tidligere nevnt (Haaland 1959).

I tråd med haugianismen var Haugvaldstad en flittig og meget nøysom mann. Han gikk selv kledt i grått vadmél (Golf 1996) og presten Lange har gitt følgende beskrivelse av et besøk hos Haugvaldstad i 1839, i forbindelse med sin avreise fra byen: "Da jeg tog Afsked med ham i Stavanger, fandt jeg ham ved hans ensomme Middagsmaaltid. Paa et umalet, stygt Bord laa et Træstykke og derpaa

en Spegesild samt et grovt Stenfad med uskrællede Poteter. Kniv og Gaffel fandtes, saavidt jeg saa, ikke" (Lange 1980:94). Haugvaldstad og Stavangerhau- gianerne, var nok mer asketiske og strenge i sitt levesett enn det Hauge selv for- fektet (Aarflot 1971), noe som resulterte i at Haugvaldstad ble kritisert av Hauge for sitt overdrevent ydmyke og enkle liv. Hauge likte ikke "tilgjorte fromhets- fakter" (Norborg 1967), uten at det ser ut til at Haugvaldstad tok hensyn til det.

Hva fikk en mann som Haugvaldstad til å engasjere seg i barneredning? Han skriver i "Tilbakeblik på mitt Liv" at flere år før Josephines Stiftelse ble startet, trolig i 1831, hadde han og flere andre "christligsinnede" i Stavanger "...taledede mange gange med hverandre om Oprettelsen af en Børneopdragelsesanstalt. Der mødte imidlertid adskillige Vanskligheder, og 3 av os besluttede derfor for det Første at tage i vore Huse Nogle af de meest værgeløse Børn af Alder fra 8 til 10 Aar" (Haugvaldstad 1875:55). Forløperen til barnehjemmet var altså at noen fi- lantroper hadde tatt barn med til sine private hjem, i påvente av at en institusjon lot seg realisere. Dette kan tolkes som et uttrykk for at det var et åpenbart behov for hjelpetiltak overfor byens mest fattige og forsømte barn. Nøden var synlig til stede i byen og at det gjorde inntrykk, viser seg i Haugvaldstads egne ord: "Ved at komme ud blandt Folket saa jeg ofte sørgelige Eksempler paa, at mange For- ældre ikke opdrage deres Børn i Tugt og Herrens Formaning, ja undertiden gik det endog saa gruelt til, at jeg ikke her formaaer at omtale det. Jeg tænkte ofte paa, hvad Middel Gud vilde give til at redde de Smaa og Umyndige, at de kunde ledes til deres og vor Frelser, .." (ibid. s. 55). Haugvaldstads svar på dette var tydeligvis en barneoppdragelsesanstalt.

Vel var både den materielle og åndelige nøden stor, men det synes som om det var barnas åndelige nød som opptok Haugvaldstad mest, "...når vi merke, at Forældre ikke viste den Omhu for deres Børn, som de især i det Aandelige til- trænge..." (ibid., s 57), da var det riktig å gripe inn. I tråd med den filantro- pisk/misjonerende diskursen, var det barnas "evige vel" som ble løftet fram som det avgjørende moment. For filantropen var det legitimt å redde barna fra uduge- lige voksne og deres uheldige innflytelse, og Haugvaldstad støtter seg i denne sammenheng på Bibelens ord: "Vor Frelser sagde: "Lader de smaa Børn komme til mig", men tilføier Intet om Slægten" (ibid. s 57). Utsikten til frelse og evig liv hadde forrang for et liv i familien.

Haugvaldstads brennende engasjement for Josephines Stiftelse kom til syne på ulikt vis. Han var en av de tolv stifterne, han ga betydelige økonomiske bidrag til virksomheten i sin levetid, samt at han testamenterte hele sin formue til stif- telsen. I tillegg var han fra 1843 og til sin død i 1850 stiftelsens inspektør/husfar. Hans direkte engasjement for barna i stiftelsen uttrykker Lous slik: "Haugval- stads største Glæde var at samle Stiftelsens Børneflokk om sig, for i Godvejr at tage sig en Tur med dem ud til sin Gaard ved Hillevaag. Selv gik han da, glad



som et Barn, i Spidsen for de Unge, der fulgte efter Par for Par, ialmindelighed syngende en eller anden Salme. Der var Intet, han tog sig saa nær, som naar Børnene viste sig kolde og ligegyldige mot ham" (Lous 1868:123).

Dette direkte engasjementet i virksomheten kan sees som uttrykk for filantropens ønske om kontroll av jentene og stiftelsens virksomhet, men det gir også inntrykk av en levende interesse for pikenes tilværelse. På tilsvarende måte ser en at også andre medlemmer av "den indre krets" rundt stiftelsen engasjerte seg, noe som for eksempel viste seg ved at de 8 først opptatte pikene, alle ble ansatt som tjenestepiker hos haugianere og herrnhutere i Stavanger (Aurenes 1934). "Dameforeningen", som startet i 1844 er et annet uttrykk for den levende interessen for virksomheten. Foreningen besto av 12 valgte damer som vekslet på med å ha ukentlige inspeksjoner av stiftelsen, noe den holdt på med i 110 år til den ble nedlagt i 1954 (Dybdahl 1984).

## **Samforståelse mellom det private og det offentlige**

Josephines Stiftelse var et resultat av privat initiativ, hvor de viktigste inntektskildene var de faste, årlige private gavene, overskuddet av jentenes arbeid og etterhvert rentene av en stadig økende legat-kapital som ble testamentert stiftelsen. Det offentlige tilskudd begrenset seg til forpleiningsbidrag for de jentene som var plassert i stiftelsen av fattigvesenet<sup>4</sup>.

Selv om det offentlige økonomiske engasjement var av begrenset karakter, var myndighetene nært knyttet til stiftelsen. Alt i planen for stiftelsen av 1837 var det slått fast at magistraten, byens øverste myndighet, skulle være representert i stiftelsens bestyrelse. I 1839 trådte byfogd Christensen inn i bestyrelsen, som representant fra magistraten, hvor han satt i 50 år (Aurenes 1934). Haugvaldstad satt selv flere år i bystyret, noe som sikret ytterligere nærheten mellom stiftelsen og myndighetene.

## **Jentenes tilværelse i stiftelsen**

Arbeid og nøysomhet var karakteristisk for pietismen og ikke minst i Haugvaldstads egen livsførsel. Dette kom også til uttrykk i jentenes institusjonstilværelse og kan illustreres med noen glimt fra hverdagen.

---

<sup>4</sup>Direkte offentlige bidrag til virksomheten ser først ut til å ha funnet sted i 1856, da som et engangstilskudd fra Bykassen (Bystyrets forhandlingsprotokoll 1856). Senere sørget også bystyret for at Josephines Stiftelse fikk årlige tildelinger fra Løwdahls Legat (Indstillinger til Formannskapet 1862 og flere år).

Oppfostringen til tjenestepiker gikk gjennom hardt arbeid og streng disiplin, noe som fikk virksomheten til mer å ligne en arbeidsanstalt enn et hjem. I en detaljert dagsorden fra 1850 startet arbeidsdagen kl. 7 om morgenen og varte, med spisepauser og noe fritid inklusivt, til kl. 5 om ettermiddagen. Arbeidet besto hovedsakelig av spinning og farging av garn, strikking, sying og veving. Fra 6 - 8 om kvelden var det undervisning. Etter planen skulle det være religion, skriving og regning, men i praksis begrenset det seg mest til lesing i det nye testamentet (Aurennes 1934). Selv om skoletilbudet var begrenset, kan det oppfattes som et framskritt i forhold til den offentlige fattigskolen, som på den tid tok i bruk vekskolesystemet med inntil 200 elever i klassen<sup>5</sup> (Tveteraas 1914).

Selv om arbeid ble sett på som en sentral del av oppdragelsen, var nok pikenes arbeid vel så mye et nødvendig bidrag for å skaffe økonomiske midler til driften. I 1847 utgjorde jentenes arbeid ca 20 % av stiftelsens inntekter og det økonomiske overskudd som jentenes arbeid ga, var gjennom hele århundret et viktig tilskudd til driften. I stiftelsen var en klar over at arbeidet tok mye tid og i 1851 ble det diskutert om pikene burde få mer relevant trening i de ferdigheter de faktisk trengte som tjenestepiker, uten at det ser ut til å ha resultert i noen endring i pikenes hverdag (Aurennes 1934). Det inntektsgivende arbeidet synes også å ligge til grunn for bestyrelsens avslag i 1845 om å ta inn en lesebok i tillegg til det nye testamente, en bok som bestyrelsen innrømmet ville ha økt barnas leselyst, men den fant "...etter den korte Undervisningstid der gives Eleverne, at de trænger bedre om at benytte Testamentet som Læsebog" (ibid., s 52). Å utvide den begrensede undervisningstiden, ser ikke ut til å ha vært diskutert. Stiftelsens inntektsbehov fikk forrang framfor den uttalte pedagogikken, enten det dreide seg om praktiske tjenestepike-ferdigheter eller boklig lærdom. Den immanente pedagogikken, som var innleiret i hverdagens rutiner og gjøremål, forkynnte at livet besto av lydighet og hardt arbeid.

Nøysomhet ble sett på som en dyd, men var også en økonomisk nødvendighet. Da prisen på rug gikk opp i 1841, ble det besluttet at jentene som en prøveordning skulle få melk og grøt til frokost, istedenfor brød og smør. Etter bestyrelsens protokoll å dømme, ble denne prøveordningen først opphevet i 1884, da det ble besluttet at jenten for ettertiden skulle "faa et Stykke fint Brød om Morgen" (Aurennes 1934:48, 56).

Stiftelsens økonomi tillot følgelig neppe noen overflod av materielle goder, men selv det lille av ekstra goder som kunne tilflyte pikene, ble i tråd med deasketiske prinsipp effektivt stoppet. Det var en tradisjon at de pikene som skulle flytte ut av stiftelsen gikk en avskjedsrunde til venner av stiftelsen. Haugvaldstad ble oppmerksom på at pikene i forbindelse med dette ofte fikk små gaver i form

---

<sup>5</sup> Vekskolesystemet ble først avskaffet i Stavanger i 1866.

av penger, bøker og annet. 9. mars 1850 bringer han saken inn for bestyrelsen som fatter følgende beslutning: "Det paalægges Børnene at aflevere samtlige Gaver til Lærerinden, som efter Samraad med Bestyrelsen sørger for at der bliver kjøbt et eller andet nyttig Klædningsstykke til Barnet" (ibid. s 51).

Hvordan klarte jentene tilpassingen til det strenge livet i stiftelsen? Bare enkelt var det ikke, noe en får et visst inntrykk av gjennom de disiplinproblem som stiftelsen hadde, både blant barna og deres pårørende. I 1845 måtte bestyrelsen innkalle barna for å minne dem på at de skulle gå ordentlig til og fra kirken og ellers når de gikk ut på tur. Fra bestyrelsens side ble det også oppfattet som et problem at pårørende og andre ga barna slikkerier. Alvorligere symptom på problemene var at noen barn ble utvist og andre rømte. Det hendte at foreldrene støttet barna når de rømte fra stiftelsen. En konsekvens av den dårlig innflytelse de øvde på barna, var at et høgt plankegjærde ble satt opp rundt barnehjemmet, og at samtaler mellom barna og deres pårørende bare kunne finne sted når et av bestyrelsens medlemmer var til stede. I tillegg så bestyrelsen seg nødt til å be fattigvesenet om å kunngjøre i "Adresseavisen" at de foreldrene som bidro til barnas rømming, ville bli fratatt fattigunderstøttelsen. En kan tolke dette som uttrykk for et motsetningsforhold mellom institusjonen og barnas hjemmemiljø, de kom i et konkurranseforhold til hverandre med hensyn til oppdragelsen. Fattigklassens oppdragelse bar preg av lite disiplin og kontroll, noe som bekymret middelklassen (Berggreen 1987), mens filantropiens oppdragelsesprosjekt gikk ut på å utøve sterkere grad av sosial kontroll for derved å disiplinere individene til ansvarlighet.

Jentene tilbrakte det meste av tiden innenfor institusjonens avgrensede område. Ut kom de bare om søndagene da de gikk to turer til kirken, pent marsjerende sammen med en av lærerinnene (Johannessen 1920). I 1851 ble det åpnet for flere lufteturer da bestyrelsen bemyndiget "Inspecteuren til saa ofte han af Hensyn til Børnenes Helbred eller andre Grunde finder det fornødent at lade Børnene faae en Spadsertour ledsaget af i det mindste een af Lærerinderne" (Aurenes 1934:54).

Jentene ble altså både fysisk og mentalt "innesperret" i stiftelsen, og institusjonen kan forståes som en "total institusjon" slik Goffman (1969) beskriver denne. Barnehjemmets målsetting var å oppdra til gudfryktige, lydige og nyttige individ, hvor tukt var det sentrale virkemidlet. Med Rothman (1990) kan vi si at barnehjemmet var det "well-ordered asylum", hvor barna skulle skjermes for bylivets uorden og hvor den disiplin som bylivet hadde brutt ned, skulle bygges opp igjen. Vi er vitne til en underkastelsens pedagogikk, i tråd med det moderne disiplineringsprosjekt, for å låne Foucaults (1977) terminologi.

## Modernitet, religiøs vekking og filantropi

I første halvdel av 1800-tallet ble de gamle økonomiske, politiske, religiøse og sosiale strukturer satt under press og en ny tid trengte seg på. Religiøse, nasjonale og politiske vekkingebevegelser inngikk i utviklingen av det moderne Norge. Selv om de religiøse vekkingenes betydning i denne prosessen ikke er entydig, så er det mulig å påvise en viss forbindelse mellom de religiøse vekkingene og modernitetens utvikling. De mentalitetshistoriske sidene ved de religiøse vekkingene kjennetegnes av selvdisiplinering og individualitet, som også var sentrale faktorer i siviliseringsprosessen. "Den religiøse vekking siviliserte og tuktet det naturlige mennesket, som jo var en uforbederlig synder" (Thorkildsen 1998:179). Den personlige omvendelse og reflekterte tro brakte det ansvarlige individ i sentrum.

Den klart største av de religiøse vekkingene var Haugebevegelsen. I utgangspunktet var det en bondebevegelse, men etter hvert flyttet mange av tilhengerne til byene, hvor de etablerte seg som kjøpmenn og næringsdrivende. De var eksponenter for en ny geografisk og sosial mobilitet, som var et klart brudd med det statiske standssamfunnet. Gjennom sine "vennesamfunn" og konventikler, det vil si religiøse møter i hjemmene, var de med på å berede grunnen for den forenings- og organisasjonsdannelse som skjøt fart fra slutten av 1830-årene.

Bevegelsen inngikk således som et viktig element i moderniseringsprosessen og Sejersted (1978) betegner den som radikal med en kritisk samfunnsanalyse i bunnen. Denne viljen til å bryte med det gamle og gå nye veier kan tolkes som en åpenhet til å se på gamle problem med nye øyne. Det ga en mentalitetsmessig beredskap til å gripe de nye filantropiske ideer, og den kristne nestekjærligheten ble kanalisert inn i den misjonerende-filantropiske virksomheten.

Filantropien ble utviklet som et system for å yte hjelp til de fattigste og mest trengende i samfunnet. Tidligere tiders fattighjelp besto for en vesentlig del av borgernes tilfeldige almisser, som sørget for at de fattige opprettholdt livet, mens livssituasjonen deres forble uendret. Filantropien var på tilsvarende vis basert på privat veldedighet, men skilte seg fra tidligere tiders almisser, ved å sette oppdragelse av de fattige massene på dagsorden. Gjennom systematiske, målrettede og kontrollerende tiltak skulle de fattige gis hjelp til selvhjelp. Ved å bekjempe de mest ekstreme utslag av fattigdommen ønsket filantropien derved å unngå konflikter mellom borgerklassen og den framvoksende nye fattige arbeiderklassen. "Philanthropy in this case is not to be understood as a naively apolitical term signifying a private intervention in the sphere of so-called social problems, but must be considered as a deliberately depoliticizing strategy for establishing public services and facilities at a sensitive point midway between private

initiative and the state" (Donzelot 1979:55). Filantropien inngikk følgelig som et sentralt element i den liberale stats (sosial)politikk.

Filantropene bak Josephines Stiftelse engasjerte seg, som vi har sett, tidlig i virksomheter for å avhjelpe den mest åpenbare sosiale nød og fremme moral og gudsfrykt. Altruisme var et viktig element i dette engasjementet, men neppe det eneste. Det er ikke urimelig at fattigdommen i byen, med tilhørende tigging, fyll, prostitusjon og kriminalitet, også kunne oppfattes som en trussel mot egne næringsvirksomheter, som var best tjent med orden og stabilitet. Følgelig var filantropene også interessert i å få sosial kontroll over byens fattigbefolkning. Oppstarten av barnehjemmet kan sees som et tiltak i den retning. De mest utsatte barna ble løftet ut av vanskelige livsforhold, satt under formynderskap og reddet for framtida. Josephines Stiftelse ble på denne måten både et vern for barna og samfunnet.

## **Kilder og litteratur**

- Aarflot, A. 1971. *Hans Nielsen Hauge. Liv og budskap*. Oslo, Bergen, Tromsø. Universitetsforlaget.
- Aurenes O. 1934. *Josephines Stiftelse i 100 år*. Stavanger.
- Bassøe, P. F. 1843. *Indberetning om Redningsanstalter for moralsk fordærvede Børn samt om Arbeidsanstalter for Børn*. Drammen.
- Berggreen, B. 1987. Ikke så barna ser det. I: S. Berentzen og B. Berggreen, red. *Barns sosiale verden*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Bystyrets forhandlingsprotokoll 1856. Stavanger.
- Cunningham, H. 1996. *Barn og barndom*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Donzelot, J. 1979. *The Policing of Families*. London: Hutchinson.
- Dybdahl, K. D. 1984. *Josephines Stiftelse 1834-1984*. Stavanger.
- Foucault, M. 1977. *Det moderne fengsels historie*. Oslo: Gyldendal.
- Goffman, E. 1969. The characteristics of total institutions. I: A. Etzioni, red. *A Sociological Reader on Complex Organizations*. New York: Holt, Rinehart and Winston Inc.
- Golf, O. 1996. *Haugebevegelse og Folkeopplysning 1800-1860*. Rapport nr 6, Pedagogisk forskningsinstitutt, Universitetet i Oslo.
- Grue-Sørensen, K. 1976. *Opdragelsens Historie*. København: Gyldendal.
- Haaland, E. 1959. *John Rasmussen Haugvaldstad*. Stavanger: Misjonselskapets Forlag.

- Haugvaldstad, J. R. 1875. *Opmuntring til en sand levende Tro og et christeligt Levnet udi nogle Paamindelsesord, Sange, Betragtning over Aab. 2,4 samt et Sendebrev; tilligemed Tilbakeblik paa mit Liv*. Stavanger.
- Indstillinger til Formandskabet 1862 og flere år. Stavanger.
- Johannessen, J. A. 1920. *Fra Stavanger i 1860-aarene. Erindringer af Gy*. Stavanger: Dreyers Grafiske Anstalt.
- Lange, A. 1980. *Provst Alexander Langes Optegnelser om sit Liv og sin Samtid i Stavanger 1818-1839*. Stavanger: Dreyer Bok.
- Lie, M. 1935. *Waisenhusstiftelsen i Trondheim gjennom 300 år 1635-1935*. Trondheim: Waisenhusstiftelsen.
- Lous, C. 1868. *En Stavangersk Cicerone*. Stavanger: W. E. Lønnings Forlag.
- Myhre, R. 1976. *Pedagogisk idehistorie fra oldtiden til 1850*. Oslo: Fabritius Forlag.
- Myhrebøe, H. J. 1882. *Oplevelser og Erindringer*. Kristiania: Udgiverens Forlag.
- Norborg, S. 1967. *Hans Nielsen Hauge. Biografi 1771-1804*. Oslo: J. W. Cappelen's Forlag.
- Næss, H. E. 1975. Befolkningsekspløsjonen. I: K. Egeland m.fl., red. *Stavanger på 1800-tallet*. Stavanger: Stabenfeldt Forlag.
- Persson, B. 1991. Allmänna Barnhuset - en mönsterinstitution? I: K. Ohrlander, red. *Barnhuset*. Stockholm: Allmänna Barnhuset.
- Pryser, T. 1985. *Norsk historie 1800-1870*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Rothman, D. J. 1990. *The Discovery of the Asylum. Social Order and Disorder in the New Republic*. Boston: Little, Brown and Company.
- Sandin, B. 1991. Barndomens historia. I: A. Tham, red. *Perspektiv på Barn och Ungdom*. Sveriges Utbildningsradio.
- Sejersted, F. 1978. Den vanskelige friheten 1814-1851. I: K. Mykland, red. *Norges historie bind 10*. Oslo: J.W. Cappelens Forlag.
- Seip, A.-L. 1984. *Sosialhjelpstaten blir til*. Oslo: Gyldendal.
- Steen, S. 1958. De frivillige sammenslutninger og det norske demokrati. I: Steen, red. *Tusen års norsk historie*. Oslo: J.W. Cappelens Forlag.
- Sveri, K. 1957. *Barnevernsloven*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Thorkildsen, D. 1998. Vekkelse og modernisering i Norden på 1800-tallet. *Historisk Tidsskrift nr 2*.
- Thrap, D. 1903. *Eugenias Stiftelse. Beretning i anledning af 75-aarsfesten 8. november 1902*. Kristiania: Morten Johansen.
- Thrap, D. 1908. *Brødremenigheden i Norge*. Christiania: Jacob Dybwad.
- Tveteraas, R. 1914. Folkeskolen. I: R. Tveteraas m.fl. red. *Stavanger 1814-1914*. Stavanger: Dreyer Forlag og Boktrykkeri.
- Utne, B. 1981. Den kombinerte indretning - en sosialpolitisk pakkeløsning fra 1800-tallets Stavanger. I: E.H. Grude m.fl., red. *Stavanger Museum Årbok 1980*. Stavanger: Dreyer.
- Wiesner, G. 1948. *Barnevernet i Norge. En oversikt*. Oslo.